

LOM-hört 49

Årgång 25, november 2018

Hemsida: <http://projektlom.birdlife.se/>

Foto: Mats Eriksson

I detta nummer:

25 år med Projekt LOM

Årets inventeringar – sänd in dina rapporter.

Rökt smålom?

Ny hemsida

Missfärgade storlommar

Kvicksilver och PFAS i fiskgjusegg

Magisk morgon i lom-riket (Sune Carlsson)

Namn och kuriosa kring svartnäbbade islommen

25 år med Projekt LOM

Vi har just avslutat den 25:e häckningssäsongen sedan Projekt LOM startades upp 1994, som ett gemensamt initiativ av Svenska Naturskyddsförening och Sveriges Ornitologiska Förening. Över åren har drygt 550 personer medverkat med information om storlom eller smålom på tänkbara häckningsplatser under åtminstone ett år, och en kärntrupp på 45 personer har medverkat under minst 20 år.

På basis av er samlade arbetsinsats har vi kunnat följa trender och häckningsnivåer hos två fågelarter, storlommen och smålommen, där vi har ett internationellt ansvar. För båda arterna gäller ju att huvuddelen av de europeiska bestånden (utanför Ryssland) häckar i Sverige, Finland och Norge.

Projekt LOM startades upp mot bakgrund av farhågor för en låg unproduktion och komplex hotbild. Dagens bedömning är att häckningsutfallet för storlommen ligger i nivå med vad som krävs för att kompensera för den årliga dödligheten, medan situationen för smålommen är fortsatt bekymmersam. Och hotbilden idag är om möjligt mera komplex och sammansatt än för 25 år sedan, med nya anspråk på naturmiljöer för utbyggnader av skilda slag och miljögifter, såsom högfluorerade ämnen (PFAS), som inte fanns med i bilden för några årtionden sedan.

Det har redan sagts många gånger, men förtjänar att upprepas: Lommarna är långlivade arter, de börjar häcka först när de är några år gamla och med bara en eller två ungar vid varje lyckad häckning. I det perspektivet är 25 år ingen lång tidsperiod. Det finns alltså ett fortsatt värde i att följa de två arternas häckningsutfall. Det tar några år innan en förändring i unproduktionen kan registreras som trender i den häckande populationens storlek, såsom de registreras i t.ex. Svensk Fågeltaxering, så vårt arbete i Projekt LOM och inventeringarna i Svensk Fågeltaxering kompletterar varandra. Båda är viktiga för att vi ska kunna följa hur det går för de två lomarterna.

Även om vårt arbete i Projekt LOM till stor del är ett intellektuellt insamlande och analys av siffror och data, sker det ju mot bakgrund av de värden som lommarna representerar i många andra avseenden och som sällan går att helt uttrycka i ord (och än mindre med mätbara siffror och enheter). De flesta av oss har ju fått förmånen att ta del av fina och finstämda upplevelser vid storlomssjöar och smålomstjärnar – en möjlighet som är värd att bevara och föra vidare till kommande generationer. Vi vet också att naturupplevelser är viktiga för både fysisk och psykisk hälsa (och kan således mätas i ekonomiska termer, om man måste ha detta för att övertygas). Och det är nog ingen tillfällighet att lommarna, i hela sitt utbredningsområde i norra Europa, Sibirien och Nordamerika, spelar en stor roll i myter och föreställningar. Lommarna är alltså också en del av vårt kulturarv.

Våren och sommaren 2018 kommer väl att gå till historien för långa perioder med närmast tropisk värme, torra och skogsbränder. Det återstår att bedöma om och hur sommarens extremväder kan ha påverkat lommarnas häckningsutfall, även om jag personligen gissar att både storlommen och smålommen är bättre anpassade till en kylig sommar med arktisk "touch", snarare än tropisk värme.

Flertalet av er har redan hört av sig med årets rapportering eller lagt in sina uppgifter på Artportalen, och till er alla vill jag rikta ett STORT TACK för er medverkan. Har du inte fått någon respons eller bekräftelse att jag har tagit del av din rapportering – jättebra om du hör av dig så att vi kan reda ut det hela. Och till dig som ännu inte har rapporterat – jättebra om du hör av dig utan att dröja alltför länge.

Med detta önskar jag er alla en fin höst och vinter – och VÄLKOMMEN åter till 2019 års LOM-säsong.

Mats Eriksson, sammankallande i Projekt LOM

Årets lominventeringar – sänd in dina rapporter!

Med höstnumret av LOM-Hört kommer också den årligen upprepade PÅMINNELSEN om att sända in resultaten från årets inventeringar. Totalt medverkade över 170 personer med rapporter för 2017, och vid en avstämning den 1 november hade det kommit in uppgifter om årets häckningar, via post eller information inmatad på Artportalen från ungefär 150 personer. Så vi väntar med intresse på rapporteringen från dig som ännu inte hört av sig.

Sedan några år skickar vi inte längre ut några nya inventeringsblanketter i vårutskicket - för att spara både på papper och på portokostnad. Blanketter och inventeringshandledning finns på hemsidan, www.projekt-lom.com, men saknar du möjlighet att hämta hem blanketterna den vägen kan du naturligtvis få papperskopior hemskickade med posten; kontakta Mats Eriksson (Tommeredsvägen 23, 437 92 Lindome; tel. 031-94 87 91 eller 070-609 94 33).

Liksom tidigare skickas rapporterna till Mats Eriksson (Tommeredsvägen 23, 437 92 Lindome; eriksson.tommered@telia.com).

Om Du redan har sänt in årets rapporter, eller meddelat att dina rapporter nu finns inlagda på Artportalen, utan att ha fått en bekräftelse via e-post eller "postverkspost" – hör av Dig till Mats så att vi kan klara ut om din rapportering har kommit på avvägar, och att vi inte missar att notera Dig som medlem för 2019.

OBS e-postadressen, eriksson.tommered@telia.com

Ny hemsida

BirdLife Sverige har under året arbetat med att ta fram en ny och mera modernt fungerande hemsida som lanserades i början av november. Arbetet har också innefattat en översyn och uppdatering av Projekt LOM:s hemsida. Den nya hemsidan kan nås direkt via <http://projektlom.birdlife.se/>, men liksom hittills hittar man den också på samma sätt som tidigare under fågelskydd och artprojekt BirdLife-hemsidan.

MÅNGA TACK till Stina Rigbäck, kommunikationsansvarig på BirdLife Sverige, för engagemang, stöd och hjälp med jobbet med den nya hemsidan.

Rökt smålom?

Leif Johansson i Härnösand, som medverkat med inventeringar av smålomstjärnar i Ångermanland varje år sedan starten av Projekt LOM, noterade vid ett av sina återbesök under sommaren att en skogsbrand hade nått ända fram till kanten på tjärnen, och att man tagit vatten ur tjärnen för släckningen. Helikoptrar hade också använts vid släckningen. Men det blev ändå en lyckad häckning med en stor unge.

Men vi får inte dra några förhastade slutsatser om att häckande smålommar är mer toleranta mot störningar än vad vi hittills har trott. Anledningen att lomfamiljen accepterade störningarna är antagligen att häckningen var i ett sent skede. Då gäller generellt för många fågelarter att toleransen för störningar ökar. Uttryckt i mer teoretiska termer har föräldrarna "investerat" så mycket i att ruva fram och föda upp ungen att det motiverar ett ökat risktagande

*Storlommar med rostfärgat bröst i Bredsjön (vänstra bilden) och Mörtsjön (högra bilden).
Båda sjöarna ligger i Åkers Kronopark i Sörmland.
Foto: Leif Carlsson*

Missfärgade storlommar

Under eftersommaren sågs i några sjöar i Strängnäs kommun i Södermanland storlommar med en roströd missfärgning på bröstet (se foton, nästa sida). Fenomenet är inte okänt i trakten sedan tidigare år, men har då varit begränsat till en enda sjö, Bredsjön i Åkers Kronopark. Det har tolkats som att lommarna har missfärgats eftersom sjön i fråga har ett brunfärgat vatten. Men under eftersommaren 2018 sågs missfärgade storlommar i fler sjöar i området, och även i sjöar med mera klart vatten.

Om orsaken vet vi inget men spekulationerna har främst handlat om humöst vatten eller algbloomning av slemalgen *Gonyostomum semen*, med det aningen märkliga svenska namnet gubbslem. Men humösa sjöar finns ju över större delen av landet och blomning av slemalger är också en geografiskt ganska utbredd företeelse. Många har dessutom tyckt sig se att sjövattnet just efter årets varma sommar är påtagligt brunfärgat. Så det förklarar kanske inte varför fenomenet med de missfärgade lommarna tycks ha varit ganska lokalt

Ett annat alternativ som kanske bättre förklarar att det kan vara fråga om ett lokalt eller regionalt fenomen är att de missfärgade lommarerna i första hand har setts i några sjöar där det finns varphögar efter järnmalmsbrytning i äldre tider. Men även varphögar och andra lämningar finns i strandområdet kring sjöar på andra håll i landet, så den förklaringen kanske inte heller håller fullt ut.

Kanhända är frågan mer komplex och att de faktorer vi har nämnt, och fler därtill, har samspelat. Problematiken kring järnutfällningar i vatten med höga halter av organiskt material är ju svårförstådd och svårtolkad, även för forskare och experter.

Det är så långt vi kommer just nu, men håll gärna ögonen öppna när lommarerna är tillbaka i sina häckningsvatten nästa år.

Slutligen, STORT TACK till er alla som svarade på vår förfrågan om missfärgade lommar.

Mer information om slemalgen gubbslem finns t.ex. på <https://sv.wikipedia.org/wiki/Gubbslem> eller <https://www.natursidan.se/nyheter/gubbslem-allt-vanligare-i-sveriges-vatten-men-ar-det-ett-problem/>

Leif Carlsson

Mats Eriksson

Kvicksilver och PFAS i fiskgjuseägg

Lommarna är ju liksom fiskgjusen fiskätande fåglar och s.k. toppredatorer i en näringskedja som innefattar flera led av vattenlevande organismer: Plankton → vattenlevande insekter → fisk → lom. Det betyder att både lommar och gjusar är sårbara för olika skadliga ämnen.

Vad gäller lommarna har vi ju inga analyser av ägg insamlade efter 1997, och således inga resultat som belyser eventuella förändringar under de senaste 20 åren. Däremot har provtagning av miljögifter i fiskgjuseägg ingått som en rutin i den svenska miljöövervakningen sedan 1970-talet, och då lommar och gjusar i stor utsträckning häckar vid och fiskar i samma sjömiljöer kan resultat från övervakningen av fiskgjuse vara intressanta även för bedömningar av hur sårbara lommarna kan vara.

Kvicksilver

Vår förståelse om kvicksilvrets roll i miljön har förändrats över åren. Numera uppmärksammas i första hand problem kopplade till hur kvicksilver som härrör från fossila bränslen ansamlas i olika landmiljöer, och speciellt vad som händer när dessa kvicksilverföreningar läcker ut i vattenmiljöer. I USA och Kanada har problematiken fått stor uppmärksamhet, och flera studier baserade på svartnäbbad islom har gjorts - inte alltid primärt för att man varit intresserad av lommarna, utan för att arten är ett utmärkt studieobjekt för att bedöma hur kvicksilver sprids i miljön.

För lommar och andra fiskätande fåglar kompliceras bilden av att kvicksilvret i vattenmiljöer ofta uppträder i speciellt giftiga eller s.k. metylerade föreningar, och vi vet att abborrar från svenska insjöar kan innehålla kvicksilver i halter där man har kunnat fastställa reproduktionsskador hos svartnäbbad islom.

Åren 2008-2013 insamlades och analyserades 20 ägg av fiskgjuse från olika platser i Sverige. Det visade sig att kvicksilverhalterna var något lägre än i ägg från perioden 1964-1986. Om dessa resultat kan överföras för en bedömning av situationen för lommarna blir den att kvicksilverinnehållet i bytesfisk är högt, att störningar i fortplantningen inte kan uteslutas, men att det kanske inte har skett någon ökad exponering under de senaste årtiondena.

PFAS

Till skillnad från kvicksilver, som figurerat i debatten om miljögifter i flera årtionden, har högflourerade ämnen (PFAS) uppmärksammats först under senare år. Det är en grupp av över 4700 ämnen med en mångfald olika användningsområden, inte minst i vardagsprodukter och mer eller mindre onödiga prylar. Höga halter där man inte kan utesluta risker för bland annat cancer och reproduktionsstörningar har uppmätts i både yt- och grundvatten på skilda platser i landet.

För att undersöka hur organismer på land och i vatten exponeras har man bland annat jämfört halterna i ägg insamlade under åren 1997-2013 av kattuggla, tornfalk och fiskgjuse. Det visade sig att PFAS-halterna i ägg av fiskgjuse var betydligt högre än hos de två andra arterna, som till skillnad från den fiskätande gjusen fångar sin byten på land. Kanske mer bekymmersamt är att PFAS-innehållet i gjuseäggen låg på nivåer där man inte kan utesluta störningar i fortplantningen. Till dess vi vet mer, och har tillgång till analysdata från lomägg, kan vi alltså inte utesluta att även storlommen och smålommen ligger i farozonen.

Och eftersom olika PFAS-ämnen finns i en rad vardagsprodukter kan vi ju själva hjälpa till att minska riskerna, genom att välja bort dem. Tag gärna del av Naturskyddsforeningens hemsida om PFAS, <https://www.naturskyddsforeningen.se/vad-ar-pfas>.

Naturhistoriska Riksmuseet har nyligen publicerat en rapport om miljögifter i ägg av fiskgjuse: Roos, A (2017) Fiskgjuse - miljögiftsbelastning i ägg insamlade i Sverige, <https://www.diva->

portal.org/smash/get/diva2:1152976/FULLTEXT01.pdf. För fler detaljer om den jämförande undersökningen av PFAS i ägg från kattuggla, tornfalk och fiskgjuse hänvisas till: Eriksson, U. m.fl. (2016) Comparison of PFA contamination in the freshwater and terrestrial environment by analysis of eggs from osprey (*Pandion haliaeetus*), tawny owl (*Strix aluco*), and common kestrel (*Falco tinnunculus*). Environ. Res. 149: 40-47; <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27174782>).

Mats Eriksson

*Smålommar i en värmländsk häckningstjärn.
Foto: Sune Carlsson*

Magisk morgon i lom-riket

En tidig morgon i mitten av juli medan daggen och dimman ännu inte gett vika för sommarens eviga värmebölja gav jag mig ut på en inventeringstur. Jag hade tre tjärnar att besöka, varav två med risk för noll smålommar. Den första var tom, och jag gick vidare på en skogsbilväg där vägbommen alltid är låst. En smålom kom flygande med riktning mot tjärnet jag just lämnat. Den gick ner, och jag vände tillbaka för att konstatera att den landat, och starten kändes genast mycket bättre.

Jag återupptog den avbrutna vandringen, och gick av skogsbilvägen och ut i myrarna. Höga gräset i myren var fortfarande blött, men ljung och ris hade torkat upp. Solen arbetade redan för högttryck. Såg en orre och hörde tofsmes, annars var det väldigt tyst. Fick ögonkontakt med tjärnet klockan 7.55, och såg två smålommar direkt. Jag gick närmare, det var tre stycken, en vuxen och två grå-duniga ungar, III:or. Låg en kniphona i sydkanten. Smålommarna flöt lugnt omkring helt tysta. De låg mitt i det lilla tjärnet, rätt nära.

Hördes ljud väster om tjärnet, och en älgdjur kom nerför höjden, ut i myren och stannade och tittade på mig, på ca 50 meters håll. Den vände och tassade iväg uppåt åsen igen, stannade i slutningen, och stod där och tittade länge. Jag gick österut längs tjärnlandet för att ge den chansen att komma ner och dricka, men den försvann upp på åsen. Den hade breda och grova horn med basthud, med åtta taggar(?). Lämnade idyllen kl. 8.28, och en törstig älg. Smålompåret har häckat där sedan 2015, minst, men det här var första gången jag sett ungar där.

Gick vidare till det stora tjärnet. Det är ingen typisk smålomtjärn, om sådana finns. Det är stort, bortåt 400 meter långt och drygt 200 meter brett som mest, och med fem sommarstugor längs östsidan. Ändå är det en klassisk smålomtjärn, där jag såg smålom på 1980-talet, och Torbjörn Andersson sett smålom där så gott som varje år från 1967 till 2012. På senare år har det varit mera osäkert, men nu låg två vuxna med röda halsar på tjärnet. Jag har sett ensam vuxen eller par där 2014, 2016 och 2018, och två sommarstugeägare sågs ha sett ungar i tjärnet 2016 och i år.

På tillbakavägen passerade jag det första tjärnet igen. Då låg två vuxna smålommar där. Det är knappast någon häckningstjärn, och det kan vara de två från det stora tjärnet jag just kom från. Det tog en knapp halvtimme för mig att förflytta mig en dryg kilometer mellan de två tjärnarna. Med vingar hade de definitivt chansen att slå det.

Det blev en händelserik morgon med mycket smålom, en grann älgdjur, plus en mink i vägtrumma under skogsbilvägen, och fem halvstora tjäderkycklingar på vägen. En magisk morgon i lomriket.

Sune Carlsson

Namn och kuriosa kring svartnäbbade islommen

"Dess starka tjutande läte ger ett rysligt echo i de kringliggande bergen och liknar en människas nödrop, som är stadd i lifsfara"

På detta dramatiska sätt karakteriserar Sven Nilsson islommens läte i "Skandinavisk Fauna, Foglarna, andra bandet" med tryckår 1834. Av texten i övrigt framgår att det är den svartnäbbade islommen det handlar om, eller kanske mer korrekt båda islomsarterna. Den vitnäbbade utskildes som en egen art först 1859.

Sven Nilsson noterar bland annat att "någon gång ses han tidigt på våren midt inne i Lappland", och menar "ehuru det synes mest sannolikt, kan jag ej med visshet intyga att han kläcker på Skandinavien". Då är August Carlsson mera tvärsäker: I sin bok "Sveriges Fåglar – korta beskifningar jämte redogörelse för deras lefnadssätt, förekomst, häckningzoner och flyttningstider" från 1894 kan man inhämta att "om sommaren visas han i fjällvatten", om än ganska sällsynt och "icke nedom polcirkeln".

Det är också intressant att Sven Nilsson anger ett antal norrländska lokalnamn för islommen: "Immer", "imber", "emmer", "ömmer", "hymber" och "hav-hymber". Likheten med svartnäbbade islommens namn på modern isländska, "himbrini", är uppenbar, liksom med det latinska artnamnet *Gavia immer*. Samma eller liknande namn är kända från bl.a. Orkneyöarna och Irland.

Det finns väl ingen anledning att överväga om svartnäbbade islommens bör få status som utgången svensk häckfågelart. Men om Sven Nilsson har rätt i att de ovan uppräknade namnen användes lokalt i norra Sverige visar detta att arten knappast var någon okänd företeelse. Islommar noterades av och till, och kanhända förekom det emellanåt att en enstaka fågel vistades en längre tid på en och samma plats under våren-sommaren på liknande sätt som under senare år, då man någon gång har kunnat lyssna till "dess starka tjutande läte" och kanske "ett rysligt echo i de kringliggande bergen" också i våra svenska fjälltrakter.

Mats Eriksson

Projekt LOM:s ledningsgrupp

- Sammanställande och kontaktperson: Mats Eriksson, Tommeredsvägen 23, 437 92 Lindome; tel. 031-94 87 91, 070-609 94 33, eriksson.tommered@telia.com
- Kontaktperson för SOF-BirdLife: Lotta Berg, tel. 0708-81 28 14, lottacberg@yahoo.com
- Henrick Blank, tel. 070-304 10 11, henrick.blank@yahoo.se
- Leif Carlsson, tel. 016-51 41 81, 070-241 29 32, mihack11@gmail.com
- Börje Dahlén, tel. 070-22 66 331, borje.dahlen@tela.com
- Peter Lindberg, tel. 031-773 36 42, 070-209 23 15, peter.lindberg@bioenv.gu.se
- Uno Skog, tel. 023-100 48, uno.skog@gmail.com

LOM-hört med e-post

Vårt nyhetsbrev LOM-Hört skickas numera enbart som en pdf-fil med e-post till de som har uppgett en e-postadress, och som inte har uppgett något annat önskemål. Bakgrunden är både ekonomisk och tidsmässig. Kostnader för tryckning och utskick ökar i en takt som vi inte kan följa, om vi inte ska tvingas höja årsavgiften.

→ Om du ändå föredrar att få LOM-Hört i pappersformat i fortsättningen, kontakta Mats Eriksson, Tommeredsvägen 23, 437 92 Lindome, tel. 031-94 87 91, mobil 070-609 94 33, e-post eriksson.tommered@telia.com.

Bilder och bidrag till LOM-Hört

Några få personer i ledningen för Projekt LOM står för huvuddelen av materialet i LOM-Hört. Vi ser gärna fler bidrag i form av bilder och texter om dina upplevelser. Eller du har kanske synpunkter i övrigt på hur vi arbetar inom Projekt LOM?

Skicka dina bidrag till LOM-Hörts redaktör, Kristina Eriksson, kristina.tommered@gmail.com, eller till Kristina Eriksson, Tommeredsvägen 23, 437 92 Lindome

Bilderna sänder du som egen fil och de ska vara högupplösta (2000 px längsta sida och 300 dpi räcker bra).

Deadline för vårnumret är den 15 januari 2019